

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 37(09)(477)Науменко

Ірина Албул

ЗМАГАННЯ В. НАУМЕНКА (1852–1919) ЗА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ 20-Х РОКІВ

Формування інтелектуального та культурного потенціалу української нації потребує ретельного вивчення, об'єктивної оцінки, творчого осмислення та впровадження в практику кращих надбань української освіти та педагогіки. Саме в контексті розвитку національної педагогічної думки можливе повне та репрезентативне дослідження освітньо-виховних феноменів минулого.

Початок 20-х років ознаменувався стрімким розвитком української культури та української педагогіки. Усі науково-педагогічні пошуки будувалися на принципах природовідповідності і у поєднанні з українізацією, зі створенням національної системи освіти фактично стали наслідками визвольної боротьби української прогресивної інтелігенції кінця ХІХ початку ХХ ст.

Серед тих, хто працював на теренах розвитку національної педагогічної думки, рідномовної освіти та підносив українську педагогіку як невід'ємну складову національної культури, гідне місце займав і Володимир Павлович Науменко (1852–1919) – вчитель і методист, редактор і видавець, учений і політик, просвітитель і активний громадський діяч.

Творча постать В. Науменка та його спадщина стала предметом наукового інтересу багатьох дослідників в галузі історії України, української журналістсько-видавничої діяльності, історії педагогіки (Л. Березівська, В. Біленко, Л. Вовк, А. Діба, Ю. Джеджула, І. Зайченко, І. Ільєнко, О. Макаренко, І. Павлюк, М. Палієнко, Є. Панкова, Н. Побірченко, І. Щербанюк та ін.).

Метою даної статті є висвітлення визвольної боротьби В. Науменка та його змагань за національне відродження і школу як одну з передумов розвитку української педагогіки 20-х років.

З метою відродження національної самосвідомості українського народу Володимир Павлович Науменко вважав необхідним здійснити побудову освітньої системи на демократичній, національній основі, укласти та видати підручники рідною мовою, підготувати вчительські кадри для народних шкіл. Він розумів, що для створення національно свідомої генерації українців необхідно реформувати тогочасну систему освіти, а головним завданням вбачав запровадження навчання рідною мовою, особливо в початковий період навчання. В. Науменко, як педагог-практик, доводив, що вчитель початкових класів повинен у своєму

мовленні наблизитися до місцевого народного діалекту, вживаючи ті слова й вирази, які зрозумілі дітям даної місцевості, і лише поступово вводити їх у світ літературного мовлення [4, с. 4].

Надаючи пріоритетного значення рідній мові учнів, В. Науменко був переконаний, що у такій державі, як Росія, навчання повинно базуватися на основі принципу природовідповідності стосовно рідної мови кожної національності, а тим більше під час початкового навчання [4, с. 6–7]. Разом з тим, просвітитель не заперечував, що державна мова повинна посідати належне їй місце, не витісняючи материнську мову учнів.

В. Науменко щиро вірив у можливість і необхідність існування української культури, освіти, мови; вірив у здатність народного генія пройти складний шлях до національного самоусвідомлення і самоутвердження. «Якби не штучне, політиканське щеплення русифікаційних начал будь-якими засобами, то український народ, як основний (на території тогочасної України – І. А.), природнім шляхом розвитку вийшов би на пряму дорогу самодостатньої нації», – підкреслював В. Науменко. Він стверджував, що «...багаторічні зусилля уряду стирати в українському народі все національне, стараючись замінити його великоросійським началом, який фальшиво іменує себе загальноросійським, призвели до панування цих русифікаторських принципів у широких колах суспільства. В результаті виходило, що українська національна ідея зустрічала сильний опір...» [2, с. 263].

За В. Науменком, розвиток національної школи як одного з аспектів української освіти і культури загалом тісно переплітався з розвитком нації [2, с. 261].

Розуміючи потребу у націоналізації освіти, представники української прогресивної інтелігенції стали на шлях змагання за національну школу, використовуючи різні форми педагогічно-просвітницької діяльності. У 1881 р. В. Науменко був єдиним учителем Київської 2-ої гімназії у колі київських педагогів, які виявили бажання влаштувати публічні читання з метою посильного сприяння справі народної освіти» [9, с. 6–7].

Як дійсний член Київського товариства сприяння початковій освіті, В. Науменко працював у «Комісії народних читань», в історико-літературній секції. У списку запланованих Київським товариством сприяння початковій освіті лекцій на 1903 р. поряд з іншими зустрічаються й лекції за авторством В. Науменка: «Що писали про малоросійський простий народ 100 років назад», «Перші друковані твори малоросійської писемності сто років назад (І. П. Котляревський)», «Малоросійські повісті Квітки-Основ'яненка» [5, с. 17–18]. Рефератом В. Науменка «Г. Шевченко і мотиви його поезії» відкривався літературно-музичний вечір, влаштований Товариством сприяння початковій освіті [5, с. 78]. Ознайомлюючи народ з творчістю українських письменників, В. Науменко плекав надію відчути «...той український рух, який самим фактом піддержить силу українського слова в нашій стороні, а разом з тим буде сприяти виявленню на світі наших тутешніх сил» [3, с. 2]. На розвиток

української освіти була спрямована діяльність В. Науменка і у Товаристві сприяння середній освіті [7].

У 1882 р. прогресивна інтелігенція Києва заснувала Київське товариство грамотності (1882–1908 рр.), яке розгорнуло просвітницьку роботу в Київській, Подільській і Волинській губерніях. Першим головою організації став Київський губернатор С. Гудим-Левкович, а з 21 березня 1897 р. – В. Науменко [1, с. 39].

Статутом товариства передбачалося: матеріальна підтримка існуючих та відкриття нових народних училищ; створення класів для дорослих; нагородження учителів та грошова допомога бідним учням, призначення премій за кращий твір, спрямований на просвіту народу; видавництво підручників і книг для народного читання; розповсюдження книг і періодичних видань для народних читань; заснування при школах книжкових складів; посередництво при забезпеченні шкіл книгами; формування сільських бібліотек [10, с. 24].

Справжнє призначення Київського товариства грамотності В. Науменко вбачав у тому, щоб «...служити справі освіти народу в Південно-Західному Краї». Одним із завдань такої діяльності було «...утворення і підтримка народних бібліотек, які і відкривалися Товариством по мірі можливостей у всіх трьох губерніях Південно-Західного Краю» [6, с. 19].

Бібліотечна комісія Київського товариства грамотності розгорнула значну роботу зі створення шкільних бібліотек та забезпечення книгами населення. Одним із завдань діяльності бібліотечної комісії була «...безкоштовна розсилка книг сільським школам, сільським бібліотекам та іншим установам і особам» [10, 31]. Її члени збирали інформацію про ті села, в яких була можливість влаштувати бібліотеку, шукали приміщення для неї, «...після чого з усіма необхідними документами відправляли статут бібліотеки на затвердження губернатору» [6, с. 71]. Складності виникали з укомплектування бібліотек літературою: катастрофічно не вистачало коштів. І все ж таки В. Науменко докладав усіх своїх організаторських здібностей, щоб книжки вчасно надходили у сільські бібліотеки [6, с. 71].

Такі бібліотеки створювалися не тільки в сільській місцевості, а й у містах. Так, бібліотека-читальня була відкрита у 1899 р. і в м. Києві з метою «...надання усім без винятку жителям міста безкоштовного користування книгами і періодичними виданнями для читання вдома, а також у приміщенні читальні» [10, с. 29].

У результаті такої діяльності, як зазначав В. Науменко у одному з офіційних звітів, Київське товариство грамотності сформувало більше тисячі різних бібліотек, і за особистою ініціативою, і за дорученням різних установ. Народні бібліотеки користувалися великим попитом серед населення. Так, середній показник щоденних відвідувань 1-ої Київської бібліотеки-читальні у 1897 р. становив 36,4, у 1898 р. – 38,4, 1899 р. – 45,3, 1900 р. – 69,3, 1901 р. – 140,5 [8, с. 83].

У процесі роботи бібліотечної комісії під керівництвом В. Науменка

було створено книжкові склади, або як сказано у статуті «книжні лавки», де продавалися українські книжки. Такі склади було відкрито в Київській, Волинській і Подільській губерніях «...з метою сприяння розповсюдженню в народі кращих творів художньої і популярно-наукової літератури, доступної йому як за змістом, так і за ціною» [10, с. 33].

Розвитку мережі бібліотек для народу В. Науменко надавав великого значення. Він вважав, що у такий спосіб можна істотно вплинути на підвищення культурно-освітнього рівня українського народу. Така активність не була прийнятною для політики царату, представники влади ретельно слідкували за товариством та його членами. Чиновники намагалися всіляко придушити діяльність В. Науменка і очолюваного ним Київського товариства грамотності. Так, в одному з офіційних звернень генерал-губернатор зазначав, що товариство «...останнім часом почало забезпечувати їх (бібліотеки-читальні – І. А.) різного виду брошурами..., розрахованими, головним чином, на підбурення сільського населення проти існуючого порядку управління» [6, с. 2]. До того ж комплектування бібліотек навчальних закладів регламентувалося державними документами.

В. Науменко був змушений знаходити аргументи на захист просвітницької діяльності Київського товариства грамотності. У відповідь на звинувачення у невідповідності підбору книг у шкільних бібліотеках він пояснював, що усі поповнення відбувалися згідно правил і регламентування державними документами. Наявність «сумнівних» з погляду управлінців книг просвітителів пояснює відміною урядом обмежень щодо забезпечення бібліотек книгами лише за спеціальними каталогами. «Шукаючи найменшої можливості збагатити фонди народних бібліотек, члени Товариства грамотності, – зазначав В. Науменко, – звичайно, скористались новими правилами, які давали можливість повніше задовольнити щойно відкриті бібліотеки усіма тими книгами, які найбільше задовольняли просвітницькі прагнення народу» [6, с. 19]. Він наполягав на тому, що зважаючи на дію нових законів не повинно бути обмежень при комплектуванні бібліотек книгами, які є допущеними до загального користування. Також В. Науменко підкреслював, що закон не зобов'язує товариство при відкритті бібліотеки подавати на затвердження списки книг, які складатимуть фонд бібліотеки [6, с. 20].

Найбільшої критики зазнавав В. Науменко за наявність у народних бібліотеках книжок з суспільствознавства і державознавства, а також книжок, написаних українською мовою. З цього приводу Володимир Павлович писав, що «...повне вигнання такого виду книг з бібліотеки, яке йде наперекір ... освітнім цілям, не може бути оправдане ніякими роздумами та інтересами» [6, с. 20].

Боротьба була важкою. Зачинялися бібліотеки і книжкові склади, вилучалися книги, накладалися заборони. Однак, завдяки відданій праці В. Науменка, просвітницька діяльність товариства не припинялася. Лише

за один 1901 р. діячам товариства вдалося відкрити та укомплектувати 5 народних бібліотек, була здійснена підготовка до відкриття таких бібліотек ще у трьох селах Подільської і Волинської губерній. У звіті за 1902 р. про діяльність Київського товариства грамотності відзначено, що найважливішим здобутком варто вважати влаштування народних бібліотек у межах Київської, Волинської і Подільської губерній [8, с. 23]. Вся робота проводилася на громадських засадах; навіть виконуючи розпорядження Київського губернатора Ф. Ф. Трепова ...з формування 700 сільських бібліотек» діячі товариства залишалися ...без будь-якого заробітку для себе...» [6, с. 70–71].

Київське товариство грамотності розгорнуло значну роботу і в межах діяльності шкільної комісії, постійним членом якої був В. Науменко. Метою діяльності шкільної комісії «...було розробляти, як теоретично, так і практично, всі питання, пов'язані зі шкільною справою». Конкретизувалася така мета у наступних завданнях: відкриття нових народних училищ; заснування при народних училищах класів для занять із дорослими; розгляд прохань від різних осіб і установ про матеріальну допомогу і різні вказівки та поради зі шкільної справи; ознайомлення з життям і діяльністю провінційних шкіл за наданими звітами; піклування про школи, засновані товариством [10, с. 36].

Так, за один 1900-й р. Київським товариством грамотності під керівництвом В. Науменка було засновано п'ять шкіл: дві чоловічих, дві жіночих, одна з двома відділеннями – чоловічим і жіночим. У чотирьох із зазначених шкіл заняття відбувалися в неділю, а в одній, жіночій тюремній, – у будні дні. У 1900 р. ці школи відвідувало 750 учнів: 518 осіб чоловічої та 232 особи жіночої статі. Зазначимо, що усе необхідне навчальне приладдя – книги, зошити, олівці, пера – давалися учням безкоштовно [8, с. 79].

У 1900 р. основною темою засідань шкільної комісії було питання про укладання хрестоматії для недільних шкіл. Цікавими були дискусії про вдосконалення навчально-виховного процесу, які відбувалися під керівництвом В. Науменка [8, с. 42]. У 1901 р. три засідання шкільної комісії були присвячені обговоренню укладеної В. Науменком програми для занять з дорослими у недільній школі. Як значиться у звіті, ці засідання були найбільш масовими, а програма викликала жвавий обмін думками [8, с. 78].

Однією з важливих форм вдосконалення просвітницької діяльності, а також важливою умовою для об'єднання розрізнених просвітницьких установ В. Науменко вважав відкриття Народного Дому в Києві [6, с. 72].

Доцільність його побудови, розпочатої у 1899 р., В. Науменко визначив так: «Беручи на себе почин у справі побудови такого дому, Товариство грамотності керувалося, з одного боку, усвідомленням величезної користі подібних просвітницьких установ для народу, а з іншого – глибоким переконанням у крайній необхідності побудови Народного Дому саме в Києві, де для його багатотисячного дорослого

робочого населення до цього часу дуже мало зроблено» [8, с. 61]. Зі звіту товариства за підписом Голови Ради В. Науменка відомо, що по закінченню будівництва у Народному Домі планувалося розмістити такі приміщення: велику глядацьку залу на 1000 осіб для читань і театральних вистав; дві великі зали безкоштовної бібліотеки-читальні; дві зали для пересувного музею навчальних посібників; дві зали для недільної школи і вечірніх класів для дорослих; приміщення для чайної і дешевої їдальні; приміщення для книжкової лавки Товариства грамотності; квартири для завідуючого Народним Домом, бібліотекаря і служителів; дві квартири по три кімнати для найму [8, с. 62]. Призначення цієї споруди полягало у служінні справі просвіти народу, або, як казав сам В. Науменко, «Народний Дім, створений Київським товариством грамотності, завжди буде служити тим культурним світочем, яким він є у теперішній час» [6, с. 73].

В. Науменко був Головою Ради Київського товариства грамотності упродовж 11 років. Увесь цей час він докладав значних зусиль для збереження товариства, сприяв його активній роботі.

Досить складним для діяльності товариства виявився 1905 р. зі своїми революційними настроями. Ще до відомих подій діяльність товариства офіційною владою визнавалася шкідливою для народних мас, тим більше це стало відчутним у зазначений час. В. Науменко був змушений писати доповідну записку на ім'я Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, у якій зазначалося, що за останній час, під впливом складних стосунків між політичними партіями і групами, у засобах масової інформації з'являється критика діяльності окремих товариств і установ, серед яких – і Київське товариство грамотності. У записці В. Науменко доводив, що Київське товариство грамотності упродовж усіх років своєї діяльності завжди керувалося бажанням принести користь для просвіти народу, обходячи політику. Таке аполітичне спрямування було прокоментоване основним положенням статуту товариства: «...працювати в дусі прогресивно-просвітницького напрямку, не виходячи за межі законності» [6, с. 67]. Однак, незважаючи на всілякі пояснення та спроби В. Науменка зберегти цю просвітницьку організацію, діяльність товариства у 1908 р. було припинено [6, с. 91].

Значення діяльності Київського товариства грамотності у справі просвіти українського народу важко переоцінити. Члени цієї просвітницької організації зуміли досягти значних результатів, про що, зокрема, зазначалося в одному з останніх звітів: «...організовано цілий ряд бібліотек, підібрані і вислані у них книги, прочитана маса народної літератури, організовано склад, влаштовано музей, успішно функціонують недільні школи...» [8, с. 49].

Заслуги В. Науменка як керівника товариства, активного діяча просвітньої справи високо цінувалися його сучасниками. На засіданні звітних зборів товариства за 1900 р. колеги Володимира Павловича висловили «...окремо свою подяку особливо вельмишановному голові

Товариства В. Науменку, ...завдяки якому Товариству так успішно вдається... виходити переможцем з багатьох життєвих негараздів» [8, с. 58].

Отже, активна громадська діяльність, наукова й просвітницька робота, розробка відповідних програм і створення підручників для народних шкіл – кожен із зазначених видів діяльності був своєрідним каменем у створенні фундаменту для української освіти. Роль В. Науменка як одного з фундаторів національної освіти полягала як у науково-теоретичному обґрунтуванні основ українського шкільництва, так і в практичному впровадженні освітянських ідей у життя українського населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початку XX століття) / Л. Д. Березівська. – К. : Видавництво «Молодь», 1999. – 191 с.
2. Науменко В. Памяти В. Л. Беренштама / В. Науменко // Киевская старина. – 1906. – Т. 92. – № 2. – Отд. 1. – С. 257–275.
3. Науменко В. П. Лист до Є. Чикаленка. – ІР НБУ ім. В. І. Вернадського. – Ф. І. – № 35636. – 2 арк.
4. Науменко В. П. Литературный русский язык в школах тех местностей, в которых он не является родным языком. – ІР НБУ ім. В. І. Вернадського. – Ф. І. – № 634/1300. – 7 арк.
5. Дело о деятельности Киевского общества содействия начальному образованию (1904). – ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 657. – Спр. 203. – Арк. 11–78.
6. Дело о закрытии Киевского общества грамотности, распространившего в Юго-Западном крае нелегальную литературу. Имеются сведения о деятельности Уманской комиссии Киевского общества грамотности (1907–1909). – ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 857. – Спр. 146. – Арк. 1–91.
7. О членах правления «Общества содействия среднему образованию в г. Киеве» Науменко В. П., Шенфельде С. В. Из списков просветительских обществ в г. Киеве, составленных в канцелярии Киевского губернатора (1908). – ЦДІАУК. – Ф. 275. – Оп. І. – Спр. 1727. – Арк. 8–13.
8. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности (1901). – ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 655. – Спр. 35. – Арк. 19–85.
9. Переписка с Киевским обществом грамотности об устройстве обществом народных чтений (1881–1900). – ЦДІАУК. – Ф. 707. – Оп. 225. – Спр. 149. – Арк. 6,6 зв.
10. Устав, инструкции и положения Киевского общества грамотности (1899). – ЦДІАУК. – Ф. 318. – Оп. І. – Спр. 1532. – Арк. 22–44.